

Коммуникативная компетенция: принципы, методы, приемы
формирования: сб. науч. ст. / под ред. Л. А. Муриной, Ф. М. Литвинко. –
Минск: РИВШ БГУ, 2004. – Вып. 6.
Л. М. Гамеза

ПРАКТЫКАВАННІ АНАЛІТЫЧНАГА, РЭПРАДУКТЫЎНАГА, АНАЛІТЫКА-СІНТЭТЫЧНАГА І ПРАДУКТЫЎНАГА ХАРАКТАРУ ВА ЎЗБАГАЧЭННІ СЛОЎНІКА ВУЧНЯЎ

Паколькі слоўны запас вучняў не з'яўляецца механічнай сукупнасцю асобных слоў, задачу яго ўзбагачэння нельга зводзіць да ўвядзення ў актыўны слоўнік асобных слоў і выразаў. Аснова ўзбагачэння слоўніка – авалоданне сістэмнымі сувязямі лексіка-семантычнага ўзроўню: уводзіны ў маўленчую свядомасць вучняў семантычных палёў, тэматычных груп слоў, сінанімічных радоў, антанімічных пар; асэнсаванне школьнікамі лексічнай і граматычнай спалучальнасці слоў, іх функцыянавання ў тэкстах розных стыляў. Таму работа па вызначэнні семантыкі і ўжывання слоў з'яўляецца асновай слоўнікавай работы і павінна праводзіцца з апорай на кантэкст. У гэтым выпадку ў вучняў будуць усе перадумовы для фарміравання ўмення асэнсаванага мэтанакіраванага словаўжывання, умення выбіраць лексічныя сродкі, адпаведныя тэме выказвання, тыпу, стылю маўлення.

Такім чынам, для рэалізацыі вышэйуказаных задач неабходна сістэма практыкаванняў, якая ўключае, па-першае, лексічныя (лінгвістычныя) практыкаванні, у працэсе выканання якіх вучні знаёмяцца з пэўнымі лексічнымі паняццямі ці ўспамінаюць іх пры вывучэнні нелексічных тэм; па-другое, слоўнікавыя практыкаванні, якія фарміруюць фанетычна правільнае вымаўленне слоў, засваенне арфаэпічных і інтанацыйных нормаў беларускай літаратурнай мовы, асэнсаванае валоданне лексічнымі сродкамі ў вуснай і пісьмовай формах маўлення.

Матэрыялам для лексічных практыкаванняў з'яўляюцца сінонімы, антонімы, амонімы, неалагізмы, прафесіяналізмы, архаізмы і інш., ілюстрацыйны моўны матэрыял пры вывучэнні гэтых лексічных

паняццяў. Матэрыялам для слоўнікавых практыкаванняў служаць функцыянуючыя ў мове словы, сістэмныя лексічныя групы і суадносныя лексічныя сродкі мовы. У сістэме слоўнікавых практыкаванняў павінны быць прадстаўлены і практыкаванні з заданнямі, выкананне якіх у пэўнай паслядоўнасці спрыяе папярэджанню лексічнай інтэрферэнцыі. Таму ў тэксты слоўнікавых практыкаванняў павінны ўключацца тыя беларускія словы, якія вучні ў сваёй моўнай практыцы замяняюць рускімі лексэмамі (*справа* – "дзела", *час* – "урэмя" і інш.). Як правіла, усе лексічныя і слоўнікавыя практыкаванні павінны ўключаць лексіка-стылістычныя заданні па падрыхтоўцы вусных і пісьмовых выказванняў. У практыцы работы заданні аднаго і другога віду практыкаванняў выкарыстоўваюць у адзінстве. Разгледзім больш падрабязна ўказаныя віды практыкаванняў.

I. Лексічныя (лінгвістычныя) практыкаванні

У гэтую групу ўключаюцца:

1. Практыкаванні аналітыка-сінтэтычнага тыпу, накіраваныя на выпрацоўку навыку нарматыўнага вымаўлення гукаў і пастаноўкі націску ў слове. Заданні прадугледжваюць работу як з ізаляванымі словамі, так і са словамі, якія ўключаны ў сказы і тэксты.

Прыкладныя тыпы некаторых заданняў і пытанняў:

- Правільна вымаўляйце зычныя, галосныя гукі ў слове.
- Правільна пастаўце націск у дадзеных словах.
- Прачытайце вершаваныя радкі. Якія словы ў іх рыфмуюцца? На якім правіле вымаўлення заснавана рыфма?
- Праслухайце ў магнітафонным запісе вымаўленне асобных слоў. Вызначыце памылкі (матэрыялам для праслухоўвання могуць служыць выказванні саміх вучняў).
- Праслухайце тэкст. Якія сродкі гукавой выразнасці ў ім выкарыстаны? На якія часткі інтанацыйна падзяляецца тэкст?
- Прачытайце тэкст цалкам пра сябе, а затым услых. Якім тонам трэба чытаць гэты тэкст? (роўным, павольным, хуткім, пераконваючым, без эмацыянальнай афарбоўкі, з эмацыянальнай афарбоўкай і г. д.).

Кожнае з прыведзеных тут заданняў можа быць выкарыстана як для спецыяльнай, так і для спадарожнай арфаэпічнай работы пры вывучэнні любой тэмы па лексіцы, паколькі фарміраванне моўных навыкаў патрабуе паўтору фанетычных практыкаванняў і сістэматычнасці іх правядзення.

2. Практыкаванні аналітыка-сінтэтычнага тыпу, накіраваныя на засваенне лексічных з'яў, паняццяў, лексічнай тэрміналогіі. Прыкладныя тыпы пытанняў і заданняў:

- Што такое лексічнае значэнне слова?
- Якія словы называюцца мнагазначнымі?
- Чым адрозніваюцца адназначныя і мнагазначныя словы?
- Якія словы называюць сінонімамі, амонімамі, антонімамі?
- Чым адрозніваюцца лексічныя і граматычныя сінонімы?
- Чаму адны словы выходзяць з ужытку, а другія з'яўляюцца?
- Чаму адны словы з'яўляюцца агульнаўжывальнымі, а другія – неагульнаўжывальнымі?
- Дакажыце, што дадзеныя словы адносяцца да пэўных лексічных з'яў. Знайдзіце ў практыкаванні дадзеныя лексічныя з'явы.
- У якія сэнсавыя групы аб'ядноўваюцца словы?
- На якія групы па паходжанні (ці ўжыванні) падзяляюцца словы?
- Што агульнага паміж дадзенымі лексічнымі з'явамі? Чым яны адрозніваюцца?
- Якая залежнасць паміж дадзенымі лексічнымі з'явамі?
- Знайдзіце ў тэксце (у слоўніку) такія ж лексічныя (фразеалагічныя) з'явы.
- Згрупуйце словы, уключаючы ў адну групу аднолькавыя лексічныя і фразеалагічныя з'явы.
- Складзіце словазлучэнні ці сказы з дадзенымі фразеалагізмамі.
- Вызначце з дапамогай тлумачальнага і фразеалагічнага слоўнікаў значэнне, паходжанне і ўжыванне дадзеных слоў, фразеалагічных зваротаў.
- У якіх выпадках ужываюцца ў мове пэўныя лексічныя і фразеалагічныя з'явы?
- Раскажыце, што вы ведаеце пра дадзеную лексічную з'яву.
- Прыведзіце прыклады дадзеных лексічных і фразеалагічных з'яў і дакажыце, што вы правільна іх падабралі.
- Што агульнага паміж фразеалагічнымі зваротамі і словамі і чым яны адрозніваюцца?
- У якіх стылях мовы часцей за ўсё ўжываюцца, напрыклад, прафесійныя словы?

Кожнае з прыведзеных тут практыкаванняў таксама можа быць выкарыстана як для асноўнай, так і для пабочнай работы.

II. Слоўнікавыя практыкаванні

У гэтую групу ўключаюцца наступныя практыкаванні: 1) на тлумачэнне значэнняў слоў; 2) падбор слоў на пэўную тэму (складанне тэматычных і лексіка-семантычных груп слоў); 3) складанне словазлучэнняў і сказаў; 4) аналіз лексіка-стылістычных сродкаў тэксту; 5) рэдагаванне тэксту. Усе слоўнікавыя практыкаванні папярэдняюць заданням, накіраваным на стварэнне выказвання, і абапіраюцца на лінгва-тэарэтычныя веды вучняў, набытыя ў працэсе вывучэння лексікі і фразеалогіі. З мэтай папярэджання лексічнай інтэрферэнцыі ў сістэму слоўніковых практыкаванняў мэтазгодна ўключыць такія заданні: а) на семантызацыю слоў пры дапамозе апісання яго дэфініцый; б) супастаўленне семантыкі беларускага і рускага слова ў міжмоўных амонімах; в) падбор сінонімаў і антонімаў; г) пераклад з рускай мовы на беларускую; д) пераклад з беларускай мовы на рускую; е) вызначэнне ў тэксце інтэрферэнцыйных памылак; ж) выпраўленне тэксту з памылкамі.

Прыкладныя тыпы заданняў і пытанняў:

- Выдзеліце новыя словы ў тэксце і вызначце іх лексічнае значэнне.
- Складзіце сінанімічны рад да дадзенага слова.
- Падбярыце антонімы да дадзенага слова.
- Адкажыце, чаму аўтар ужывае дадзенае слова з усяго сінанімічнага раду?
- Выдзеліце ключавыя словы тэксту.
- Вызначце, з дапамогай якіх слоў дасягаецца дакладнасць навуковага стылю.
- Вызначце выразныя сродкі, з дапамогай якіх аўтар выражае свае адносіны да напісанага (выказанага).
- Складзіце сказы, ужываючы пэўныя спалучэнні слоў.
- Складзіце словазлучэнні з наступнымі словамі.
- Выпраўце моўныя хібы ў тэксце.
- Падбярыце словы на пэўную тэму (запішыце словы, характэрныя, напрыклад, для прафесіі хлебараба).
- Падкрэсліце, напрыклад, дыялектныя словы, растлумачце іх стылістычную ролю.
- Якія словы дапамагаюць аўтару тэксту выразней выказаць сваю думку?
- З якой мэтай ужыты ў тэксце дадзеныя словы?
- З дапамогай якіх слоў мы можам даведацца аб адносінах аўтара да прадмета, з'явы?

Лінгвістычнай базай для такіх практыкаванняў, як было адзначана раней, служаць словы і ўстойлівыя адзінкі, якія функцыяніруюць у мове, сістэмныя аб'яднанні слоў, суадносныя лексічныя і фразеалагічныя сродкі мовы. Усе слоўнікавыя практыкаванні ў практыцы навучання павінны папярэднічаць заданням, накіраваным на стварэнне выказвання, і абапірацца на лінгва-тэарэтычныя асновы ў працэсе вывучэння лексікі і фразеалогіі.

Такім чынам, узбагачэнне беларускага лексікона школьнікаў уяўляе сабой сістэму работы над лексічнымі і слоўнікавымі практыкаваннямі аналітычнага, аналітыка-сінтэтычнага, рэпрадуктыўнага, прадуктыўнага характару, якія забяспечваюць правільнасць, дакладнасць, выразнасць і вобразнасць вуснай і пісьмовай мовы вучняў.